

Tóth Fruzsina Rozina

A jog fegyelmező ereje és ellenállási stratégiák

Lakhatási szegénységben élők és a jog

Absztrakt: Azokban az esetekben, amikor egy önkormányzati vagy állami bérlakásban, lakhatási szegénységben élő embert a kilakoltatás veszélye fenyeget, akkor egy olyan, hatalmi értelemben aszimmetrikus helyzetben találja magát, amiben a másik fél minden szempontból erősebb helyzetben van, a tét pedig nem kisebb, mint az egyik legegységesebb egzisztenciális szükséglet, a lakhatás. A tanulmányban Michel Foucault hatalomelméletén, valamint a kritikai jogelméleten és kulturalista jogtudati megközelítéseken keresztül azt vizsgálom, hogy milyen hatalmi dinamikák jelennek meg a kilakoltatási jogi-hatalmi eljárásokban egy narratív életútinterjúon keresztül. Az önkormányzati vagy állami bérlakásban élő emberek helyzete különösen kiszolgáltatott, a lakás elvesztése szinte egyenes utat jelent a hajléktalanságba. Annak megértése, hogy egy kilakoltatási, jogi eljárásban milyen módon jelenik meg a hatalom, milyen eszközökhöz nyúl, milyen stratégiát alkalmaz, illetve hogyan reagál erre az egyén, segíthet feltérképezni a magyar társadalom szövetét átszövő hatalmi dinamikákat. Célom nem az, hogy általános következtetéseket tudjak levonni, csupán annyi, hogy olyan irányokat vázoljak, amely segíthet megérteni a hatalom működését.

Kulcsszavak: mikrohatalom, diszkurzív felügyelet, reflektív egyén, hatalmi aszimmetria, ellenállás

Bevezetés

A modernitás sok tekintetben fordulópontot jelent a tudományok, a társadalom, a gazdaság, vagy az állam történetében, és így a jog történetében is. A kialakuló formális-rationális jog egy olyan rendszert próbál teremteni, ami átlátható és társadalmi pozíciótól függetlenül szabályozza viszonyainkat (Weber 1995). A modern jog kezdetektől fogva folyamatosan terjeszkedik, lefedi a hétköznapokat, a társadalom teljes szövetét, kihat a mindennapi életünkre (Teubner 1998). Bár Foucault nem helyezi kimondottan vizsgálatainak középpontjába a jogot (Hunt 1992), de amikor a hatalmat hétköznapi dinamikus valóságában akarja megragadni, hasonló terjeszkedésről számol be. Amennyiben a jogról nem, vagy legalább nem pusztán, formális eszközként, hanem egy hatalomtelített társadalmi konstrukcióként gondolkozunk, akkor a jog, a jogi konfliktusok, a jogi eljárások értelmezése és elemzése arra is képes lehet rávilágítani, hogy milyen alapvető hatalmi dinamikák érhetők tetten társadalmunkban. Ez talán új perspektívát is jelent abban az esetben, ha – a foucault-i módszertani megfontolásoknak megfelelően (Foucault 1999) – nem fentről lefelé, hanem a társadalom periferiáin vizsgálódunk. Így annak megértése, hogy szegénységben élők jogi konfliktus esetén milyen stratégiát választanak, hogyan reagálnak, élesebb képet rajzolhat ki számunkra a hatalom természetéről a jog működésén keresztül. Ebben a tanulmányban lakhatási szegénységben élők szempontján keresztül próbálok bemutatni az általuk megélt hatalmi dinamikákat.

A lakhatási szegénység talán az egyik legdrámaibb válságjelenség ma Magyarországon. Aki önerőből nem tud saját tulajdonú lakáshoz jutni, az vagy az egyre dráguló albréltépi-acion, vagy az egyre szűkülő számú állami, önkormányzati bérlakások között tud válogatni (KSH 2016). Utóbbi esetében pedig hatalmi értelemben aszimmetrikus helyzet alakul ki, ahol egy többnyire szegény állampolgár és egy nála minden aspektusból tőkeerősebb önkormányzat vagy maga az állam kerül szerződéses kapcsolatba. Amennyiben pedig a lakhatás körül alakul ki konfliktus, egy olyan jogi eljárás indul el, amiben egy jóval erősebb szereplővel kell megküzdenie a lakóknak, a tét pedig nem kisebb, mint az egyik legalapvetőbb egzisztenciális alapszükséglet, a lakhatás.

A következőkben azt vizsgálom, hogy milyen hatalmi dinamikák mentén zajlik egy kilakoltatási eljárás. Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy foucault-i kritikai megközelítésben a jog, és így a hatalom hogyan konstruálódik a kilakoltatás előtt álló egyén életében, illetve az milyen megküzdési stratégiát, ellenállási formát alakít ki. Először a tanulmány elméleti megközelítését, majd a tanulmány alapjául szolgáló módszertant mutatom be, ezt követően pedig egy élettörténet-interjú hermeneutikai esetrekonstrukciója mentén rátérek arra, hogy a foucault-i kritikai jogelméleti hatalmi megközelítés hogyan érhető tetten az élettörténeti elbeszélő narratívájában. Az interjú egy lakhatási szegénységben élő, kilakoltatás előtt álló emberrel készült.

Elméleti kontextus – a modern jog fegyelmező ereje

A következőkben először a modern jog és a modern állam hatalomgyakorlásban betöltött szerepéről lesz szó, majd kiemelek három olyan foucault-i kulcsfogalmat – diszkurzivitás,

tudás-hatalom, ellenállás – melyen keresztül a modern jog természete, a jogi folyamatok sajátossága megismerhető, és amelyek majd az empirikus elemzésben is megjelennek.

Modern állam – modern jog

A modernitás kezdetén a formális-rationális jog a modern állam kulcsfontosságú eszközévé válik. A tömegproblémák és az új kapitalista rendszerhez kötődő új kihívások megoldásához az államok a modern jogot hívták segítségül (Weber 1987; Habermas 1994). Elvi szinten a modern jog célja többek között az, hogy egy formális-rationális viszonyrendszer létrehozásával kiszámítható, biztos társadalmi viszonyokat teremtsen (Weber 1987). Ezzel egyidejűleg a modern jog két irányba is terjeszkedni kezd, egyrészt fokozatosan lefedi az élet minden területét, behatol a magánszférába, valamint a hétköznapi szintre láthatatlan, de szerves részévé válik (Weber 1995; Teubner 1998).

Michel Foucault is reflektál erre a változásra, értelmezésében a modern állam kialakulásával a hatalom gyakorlásának módja megváltozik. A 18. századtól kezdve a fegyelmezés elve alapján, a hatalom célja az ember, az emberi test irányítása lesz (Foucault 1998b). A korszak társadalom-, politika- és gazdaságtörténeti értelemben is új kihívásokkal szembesül, amire új megoldásokat kell találni. A népességrobbanás következtében olyan közegészségügyi, tömegoktatási kérdések és problémák tűnnek fel, melyek előtte nem. Politikailag ez az időszak egybeesik a liberális állam, a liberális demokráciák megjelenésével, gazdasági értelemben a kapitalizmus megszilárdulásával. Ezek az új, sok tekintetben merőben új viszonyok, új hatalmi eszközöket, eszközkészleteket is létrehozhatnak. Így a modernitás kezdetén, a kapitalista átalakulás, a piaci viszonyok megszerveződése, a modern államszervezés egy alapvető feltétele, hogy olyan viszonyok jöjjenek létre, melyek racionálisak, előre láthatóak, tervezhetőek. Foucault értelmezésében a modernitástól kezdődően a hatalom elsősorban nem büntet, hanem normalizál, kontroláll, felügyel. Célja „*a dolgok helyes elrendezése*” lesz (Foucault 1998a: 112, 1999), és ennek az elrendezésnek az egyik eszköze a jog, illetve a jogon túl megjelenő fegyelmező eszközök.

A jog modern államhatalmi rendszerében betöltött szerepe a kritikai jogelméletben¹ is központi kérdés. A kritikai jogelmélet szerint az írott jogot akár a hatalom egy eszközeként is lehet értelmezni, melynek feladata a hatalom akarátának közvetítése. Így ez a megközelítés arra mutat rá, hogy a jogi eljárások és a jogi döntések részrehajlók, fenntartják a status quo-t, a különböző elnyomó gyakorlatokat (Wacks 2006). A kritikai megközelítés az írott jog esetében tagadja a jog semlegességének alapvető állítását, úgy véli, hogy a jog valójában normalizál elnyomásokat, elfed privilégiumokat (Kiss 2020). Tehát a modern jogtól elvárt semlegesség valójában egy mítosz, a jogrendszer, a jogi érvelés, a jogi nyelv mind-mind arra szolgál, hogy elfedje a hatalomtelített társadalmi viszonyokat, illetve normalizáljon viselkedéseket, cselekvéseket, egyúttal szankcionálja az eltéréseket (Kennedy 1996; Delgado 1989). Ez az elfedő mechanizmus nem csak a jogszabályok, de a jogalkalmazó intézmények szintjén is megjelenik, a jogi eljárás egy olyan résztvevőt követel meg,

¹ A kritikai jogelmélet egy az 1970-es években kialakuló jogelméleti irányzat, mely tagadja a jog formális-rationális voltát, annak hatalomtelítetttségére hívja fel a figyelmet. Bővebben lásd Kiss (2020).

aki igazodik az intézményi logikához, racionálisan és érzelemmentesen képes reagálni, választékosan, pontosan fogalmazni.

Ugyanakkor kár lenne a jogot pusztán az írott joggal azonosítani a modern társadalmak életében: az írott jogon túl, vagy amellett, azt is vizsgálni kell, hogy milyen normavilág uralkodik a hétköznapokban. Kulturalista-jogtudati megközelítésben a jog a kultúra szerves része, egyik ágense, és magába foglal minden olyan normát, amit az egyén jogként, jogosultságként azonosít és ami ténylegesen szabályozni képes a társadalmi viszonyokat (Fleck 2017). Ennek a megközelítésnek a gyökerei egészen Eugen Ehrlichhez nyúlnak vissza, aki úgy véli, hogy élő jogról lehet beszélni, amikor azt elemezzük, hogy milyen jogviszonyok alakulnak ki a centrumtól távol, a periférián, ahol a centrum joga sokkal kevésbé képes alakítani a helyi viszonyokat, mint a sajátos helyi normavilág (Ehrlich 1977). Ahogy Ehrlich fogalmaz: „Az élő jog nincs jogtételekbe lefektetve mégis uralkodik az élet felett” (Ehrlich idézi Fleck 2017: 34). Az élő jog tehát egy olyan, társadalmi működést és egyéni cselekvést alakító tényező, amely akár a hatályos joggal szemben is érvényesülhet a mindennapokban. Ez a megközelítés a jog vizsgálatánál a makrotársadalmi folyamatokról, az intézményi működés vizsgálatáról a jog hétköznapi megjelenése felé irányítja a figyelmet, amiben a cselekvő egyszerre aktív, alakító és reflektív szereplő. Így a nagy társadalmi intézmények működése helyett azt vizsgálja, ahogyan „a struktúra, a kultúra és a cselekvő kölcsönösen alakítják egymást” és ezzel egyidejűleg pedig azt is, hogy hogyan konstruálják a hétköznapok környezetét (Fleck 2017: 11). Tehát a jog, egy valóságot konstruáló elemként értelmezendő (Fleck 2017). Ehrlich élő jogkoncepcióját a 21. század fordulóján Susan Silbey és Patricia Ewick gondolta tovább. Megközelítésükben a jog a társadalmat és az egyéni cselekvést alapvetően alakító normává tágul, beépül a hétköznapi gyakorlatokba, diskurzusokba, ami a mindennapi jogi eljárásokban is tetten érhető (Ewick és Silbey 1998). Ugyanígy az erre reflektáló egyéni cselekvések, stratégiák, ellenállások, a hatalom és az egyén közti dinamika válik társadalmi gyakorlattá (Silbey 2003). Ewick és Silbey megközelítésének lényege tehát, hogy a jogot nem azonosítja az írott joggal, hanem tágabban, társadalmi konstrukcióként értelmezi azt, emellett az egyénre és a hétköznapi cselekvésekre fordítja a figyelmet, a makroszintű folyamatok és az intézményi működések helyett. Az egyén reflexivitása külön hangsúlyos elemé válik ebben a kutatásban. (Ewick és Silbey 1998).

Tehát a jogot két aspektusból is lehet vizsgálni a modern fegyvelmező államban, egyrészt az írott jogot mint a hatalom egy eszközét, másrészt a hétköznapi jogot mint egy olyan normarendszert, ami az életbe ágyazottan, cselekvésalakító erőként jelenik meg. Ez annyiban eltér a foucault-i elméletből kiolvasható jogi koncepciótól, hogy Foucault saját mikrohatalmi koncepciója keretében próbálja értelmezni azt, de emiatt elmulasztja az egyes hatalmi csoportok szerepének figyelembevételét, és így a jogot sem feltétlen annak súlya szerint kezeli (Hunt 1996). Alan Hunt, úgy véli, hogy a hatalmi dinamikák értelmezésekor valójában a fegyvelmezés elsődleges forrásának kell tekinteni a jogot (1992). Azt, hogy az ebben az értelemben vett modern jog hogyan jelenik meg olyan emberek életében, akik lakhatási szegénységben élnek és kilakoltatás előtt állnak, három foucault-i fogalom alapján fogom vizsgálni: diszkurzivitás, tudás privilégiuma és ellenállás, annyi eltéréssel, hogy a konfliktus természetéből adódóan kiemelten figyelemmel leszek a jogra.

Amennyiben jogi konfliktusokat vizsgálunk és azt akarjuk megérteni, hogy ezekben hogyan működik a hatalom, akkor a diskurzus és a normalitás fogalmát együtt kell értelmeznünk. Foucault elméletében a hatalom hálózatszerűen áthatja az élet minden területét, ez a hatalmi háló pedig a diskurzusokban érhető tetten. A *diskurzus* ebben az értelmezésben egy olyan értelmi képződmény, mely adott kor különböző tudáselemeit tartalmazza és különböző szövegeken, interakciókon keresztül alakítja a társadalmi viszonyokat. Összekapcsolódik intézményekkel, gazdasági folyamatokkal, technikákkal, életrendezési elvekkel. A diskurzusok kilépnek a szövegek világából és társadalomrendező elvekké válnak (Foucault 1998a). Nem pusztán kommunikációs csatornák, hanem hatalmi képződmények is, melyekben elnyomó gyakorlatokat is felfedezhetünk (Szigeti 2005).

Dominique Memmi a diskurzusok hatalmi rendszerekben, egészen konkrétan jogi eljárásokban betöltött szerepére koncentrálna saját kutatásai alapján arra a következtetésre jut, hogy a jogi eljárások diszkurzív felügyeletre épülnek (2012). Memmi úgy véli, hogy a közhatalom úgy próbálja az egyén életét igazgatni, hogy a kontrollfunkciókat intézményeknek delegálja, amelyek célja a helyes okok ellenőrzése, az információátadással való kordában tartás lesz. A jog ebben az esetben egy háttértényező, az eljárást szervező hivatkozási alap, amely az eljárásban résztvevőket fegyelmező eszközöként jelentkezik (Memmi 2003). Memmi Mary Douglas munkássága alapján, úgy gondolja, hogy az egyén, amikor bekerül egy intézményi eljárásba, akkor elkezdi az adott jogi eljárás vagy intézmény sajátos belső logikája alapján stratégiát alkotni, az intézmény által elvárt magatartásnak megfelelően viselkedni (Douglas 1986). Az intézményekhez kerülő hatalmi eszközrendszer, egy sokkal összetettebb fegyelmezési struktúrát alakít ki, ami az indokok, viselkedések, de akár érzelmek kifejezésének észszerű, helyes módját is kontrollálni tudja (Memmi 2012). Didier Fassin hasonló következtetésre jut a bevándorlók, a menekült jogot kérők helyzetét vizsgálva. Fassin (2005) kiemeli, hogy a menedékjogi eljárás a kérelmezőtől egyszerre várja el, hogy egy objektív, precíz dokumentációval rendelkezzen, évelését, higgadtan, racionálisan adja elő, másrészt, hogy szenvedéseit igazolni tudja. A kettő közti ellentmondásra, azaz az emberi szenvedés érzelmetelítettségre és az eljárásban elvárt, objektív, racionális viselkedési elvárásokra a jog nem reagál, észszerűsíteni, uniformizálni és ezen keresztül fegyelmezni próbál (Fassin 2005).

A vizsgált esetek közös tulajdonsága, hogy ezek egyrészt jogilag szabályozott eljárások, melyben központi jelentőségű, első látásra objektív és formális tényezőkön alapuló kérdés, hogy mi jogszerű és mi nem. Másrészt, ezzel egyidőben a formális jogi logika mellett megjelennek olyan diskurzusok, melyek túlmutatnak ezeken a (csak) látszólag objektív kereteken, és az ember viselkedésre irányulnak, kialakítanak egy *normalitás* fogalmat. Foucault értelmezésében a modernitástól kezdődően a hatalom elsősorban nem büntet, hanem normalizál, kontrollál, felügyel (Foucault 1998a, 1999). Ennek érdekében a hatalom létrehozza a „normális” kategóriáját, szabályozza, bünteti, tereli az ezen túli viselkedéseket. Az egyén normális, ha az uralkodó rendszernek megfelelően viselkedik (Foucault 1990, 2004), a modern jog pedig szintén követi ezt a logikát és írott jogi értelemmen is megalkotja a „normális embert” (Kiss 2020). Ez a jogi logika a jogi eljárásokban is

tetten érhető – ahogy Memmi és Fassin is rávilágít: annak terhe, hogy az eljárás résztvevője egyszerre legyen racionális és igazolja szenvedéstörténetét, és megjelenik a kilakoltatási eljárásokban is (Memmi 2003, 2012; Fassin 2005). Aki meg akarja védeni a lakhatását, annak egyszerre kell jogi érvekkel igazolnia a lakásban lakás jogalapját, valamint saját érdemességét erre. Az érdemesség-érdemtelenység olyan jogi fogalom, melyben az egyén személyisége, viselkedése mérettetik meg az eljáró intézmény szemüvegén keresztül (Adalits 2012).

A tudás privilégiuma – jogszabályok és eljárások ismerete

A tudás fogalma, a foucault-i elméletben szintén egyfajta hatalmi, az ő szóhasználatával élve, tudáshatalomként konstruálódik. A hatalmi rendszerek kitermelnek olyan tudásokat, olyan ismereteket, módszertani eszközöket, tudományokat, melyek a saját céljait, a hatalom gyakorlását segítik. A tudás birtoklása így kontrollfunkciót is betölt, ilyenek tekinthetők a jogi intézmények eljárásai is, amelyek a nyelvi diskurzusokon keresztül olyan tudásformákban is megnyilvánulnak, aminek célja ezeknek a kontrollmechanizmusnak a fenntartása (Foucault 2000). A tudás emellett a foucault-i értelmezésben nem a valóság feltárására szolgál, hanem a valóság konstruálására (is). Például a pszichiátria mint diszciplína azzal, hogy ép és nem ép pszichéjű emberi kategóriákban gondolkodik, megalkotja egyúttal a nem ép pszichéjű ember fizikai valóságát is (Foucault 2004). Továbbá ez a tudáshatalom diszkvalifikál is olyan tudáselemeket, melyek nem illenek bele a rendszerébe, és amit így alávetett tudásként értelmez (Foucault 1999). A tudás és a hatalom egymással kapcsolatban áll: hatalmi kérdéssé válik, hogy ki birtokolja a tudást, ki tud ez alapján igazat állítani, és hatalmi töltete lesz annak is, hogy hogyan lehet valamit tematizálni (Szigeti 2005).

Kifejezetten jogi eljárásokban ez tudáshatalom kiemelt jelentőségű. A jog explicit célja a kontrollálás, a helyes és helytelen meghatározása. Egy bizonyos szinten túl viszont ez rejtve marad, a jog létrehoz, konstruál kategóriákat, így hat a fizikai valóságra is (Foucault 2000). Ugyanakkor jelentős különbség is tetten érhető a jog és más tudásformák között, mivel a jog – írott jogi értelemben – olyan eszköz, tudás, amit kimondottan a közhatalom hoz létre, legyen az pl. az országgyűlés, minisztériumok, vagy önkormányzati képviselőtestületek. Azaz, a hatalom és jog közti kapcsolat explicitebb és közvetlenebb, mint más tudásformák, pl. a pszichológia vagy az orvostudomány (Foucault 2000). A jog esetében ez a hatalmi szál úgy lepleződik, hogy egyrészt a jogalkotásnak jogszabályokba fektetett szigorú eljárási szabályai vannak, másrészt a jogtudomány gondoskodik egy olyan dogmatikai eszközkészletről, ami a jog formális-racionális kimunkálásában segít. Azaz abban, hogy egy-egy jogi fogalom mindenki számára ugyanazt jelentse, ezáltal azt is, többek között, hogy pozíciótól függetlenül mindenkire ugyanaz a szabály vonatkozik. Ugyanakkor ez a kritikai jogelmélet szerint nincs így, a jog már írott jogi formájában is elfedi a valós viszonyokat (Kiss 2020).

A tudáshatalom a nyelvben, a beszédben konstruálódik, a jogi eljárásokban a jogi tudás, a jogról való beszédképességében is megjelenik. Azaz, döntő tényező lehet egy eljárásban, hogy az egyén, aki jogszabályra, jogosultságra hivatkozik, az olyan pozícióban van-e, hogy arról beszélhet, és képes-e olyan jogi nyelven fogalmazni, amit az eljáró hatóság elfogad. Foucault is hangsúlyozza, hogy a tudás birtoklása szempontjából vannak

olyan szereplők, akik felhatalmazottak az állásfoglalásra, és vannak, akik nem. Így egy mentális vagy pszicho-szociális betegségben szenvedő emberre csak egy pszichiáter tehet tudáshatalmi szempontból érvényes megállapítást (Foucault 1999). Ez a jogi eljárások esetén fokozottan érvényesül, így pl. egyes szervezetek, intézmények felhatalmazottak annak megállapítására, hogy mi jogszerű és mi nem. Azaz a jog mint tudásforma nem elválasztható a közhatalmi berendezkedéstől, azzal szorosan összefonódik, természetéből fakadóan a többi tudományághoz képest erősebb a közvetlen kapcsolata a hatalommal.

Ellenállás – jogi és nem jogi eszközök jogi eljárásokban

Foucault megközelítésében nem egyetlen személy vagy egy elnyomó csoport fejt ki hatalmát az elnyomottakra, hanem a hatalom mindent behálózó jelenlétében mindenki a hatalom gyakorlója és elszenvédője is egyben, így az egyén is képes a hatalmi dinamikák alakítására.

[Az egyének] soha nem tekinthetők a hatalom tehetetlen és sorsukba beletörődő céltábláinak, ők a hatalom továbbítói, reléi. A hatalom az egyéneken keresztül árad szét, nem pedig rajtuk keresztül, bennük jut nyugvópontra (Foucault 2000: 315).

Az egyén mozgásterét és az egyént magát a társadalmon belül így számtalan hatalmi dinamika definiálja, amit az egyén maga is konstruál (Foucault 1999). A *Szexualitás történetében* Foucault kiemeli azt is, hogy a hatalom és az ellenállás egymással egyidejűleg jelentkezik. Hatalom és ellenállás viszonya ebben az értelmezésben a mindennapi gyakorlat része. Így válik az ellenállás és a hatalom párosa egymást feltételező alakítójává az egyén és a társadalom életének. Egyúttal az ellenállás a hatalom lenyomataként is értelmezhető, a hatalom saját tudását, igazságát próbálja érvényesíteni, amivel szembeszállhat, ellenszegülhet az egyén. Foucault szerint a hatalom a történeti változása miatt az atomizáció felé indult el, azaz a hatalmi dinamikák egyre inkább egyéni szinten értelmezhetők (Sik 2009).

Ez azt is jelenti, hogy az ellenállás ebben a megközelítésben egyéni szinten is elemezhető. Ez pedig elmozdulást jelent az ellenállás klasszikus értelmezésétől, ami azt egy nyílt, kollektív fellépésként írja le (lásd például Tilly 1996, 2004; della Porta és Diani 2006). Azaz egyéni tettek is értelmezhetők ellenállásként. James C. Scott emeli ki, hogy abban az esetben, ha egy konfliktusban a hatalmi viszony aszimmetrikus, azaz az egyik fél szignifikánsan nagyobb hatalommal rendelkezik, mint a másik, akkor a nyílt szembeszegülés kevésbé valószínű. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy az egyén ne próbálna küzdeni saját érdekeiért, csak tudatosan nem vállal nyílt konfliktust, mivel az hatalmas kockázatot jelentene számára. Ugyanakkor különböző eszközökkel csökkenti terheit, ellenáll a nyomásnak. Ezt az ellenállási formát, az ellenállás hétköznapi formájának, vagy rejtett ellenállásnak is nevezi (Scott 1985). Scott tehát foucault-i alapokon abban paradigmában gondolkodik, hogy a hatalom a mindennapi gyakorlatok részét képezi, a hétköznapiak szerves és elválaszthatatlan alkotója. Ahogy Foucault, úgy Scott sem gondolja azt, hogy a hatalom működésére az egyén ne reflektíven reagálna, és csak azért, mert nincs, vagy ritka az elnyomottak körében a nyílt konfrontáció, egyúttal el is fogadnák a hatalom érdekeit és szabályait; sokkal inkább azt feltételezi, hogy megtalálják azokat a lehetőségeket, amellyel alakítani tudják a hatalom működését, fel tudnak lépni ellene (Scott 1996). Ez a megközelítés a kulturalista

jogtudatkutatásokban is megjelenik. Így többek között Susan Silbey is alkalmazza a már ismertett jogtudatkutatása alapján készült tanulmányában. Az interjúk empíria alapján úgy véli, hogy ellenállási cselekvés négy ismerv alapján szűrhető ki az interjúkból. Az első ilyen ismerv, hogy amennyiben az egyén felismeri az aszimmetrikus hatalmi helyzetet egy konfliktus mögött, akkor képes-e már azzal szemben definiálni magát. A másik, hogy az egyén tudatában van-e a lehetőségeinek, az aszimmetrikus hatalmi helyzetből észlel-e kibúvási, elkerülési vagy más szembeszegülési lehetőséget. A harmadik ismerv, hogy a helyzetben azonosít-e igazságtalanságot vagy tisztességtelenséget és végül, hogy van-e olyan cselekvési lehetőség, ami az egyén számára kedvező (Silbey 2003). Így tehát, olyan egyéni cselekvések is értelmezhetők ellenállásként, melyek nem kapcsolódnak valamiféle kollektív fellépéshez, és akár olyanok is, melyek nem nyíltan helyezkednek szembe a hatalommal.

Lakhatási szegénységben élők helyzete – a konfliktus tétje

Még a rendszerváltás előtt, a Kádár-korszak második felében megkezdődött az a folyamat, ami a lakást-lakhatást egyéni erőforrásokra támaszkodva a tulajdonszerzés felé tereli (Augustyniak et al. 2019). A lakhatást érintő szakpolitikákat két megközelítésre lehet osztani, az úgynevezett szociális és liberális rendszerekre. (Ámon 2019; Czirfusz és Pósfai 2015).² Itthon mindkettő megjelenik, de a piaci-liberális megközelítés dominál, ami a lakást tőkeeszközként kezeli, és elsősorban sajátlakás-szerzést támogatja.³ A szociális megközelítéshez sorolható szakpolitikai intézkedések, mint például a normatív, alanyi jogon járó lakhatási támogatás bevezetése, vagy a telepfelszámolási programok, eleve gyenge lábakon állnak (Czirfusz és Pósfai 2015). Akinek nincs arra erőforrása, hogy saját lakást vegyen vagy béreljen a piacon, annak egyetlen lakhatási lehetőségként az önkormányzati-állami tulajdonú bérlakás marad. Ebben az esetben egy alacsonyabb bérleti díjjal lehet lakást bérelni (Tóth és Molnár 2019), ugyanakkor az önkormányzati lakásgazdálkodás is kitett a piaci viszonyoknak. Míg 1990-ben a lakásállomány 23%-a önkormányzati kézben volt, ez 2016-ra 1,3%-ra csökkent (KSH 2016). A lakásállomány folyamatos elvesztése piaci folyamatokhoz köthető. Mivel az önkormányzatok a rendszerváltás óta alulfinanszírozottak, a gazdasági válságokat csak úgy tudták kezelni, hogy az egyetlen jelentősebb vagyonforrásukhoz, a lakásállományukhoz nyúltak hozzá, azt értékesítették (Czirfusz et al. 2015). Így pl. a legutóbbi devizaválság eredménye az önkormányzati bérlakásszektoron is megmutatkozott: az önkormányzatok a megmaradó lakásaik jelentős részétől megváltak, ami bizonyos értelemben akár kényszerhelyzetnek is tekinthető (Czirfusz és Pósfai 2015). Amikor az önkormányzatok megválnak lakásaiktól, ezeket rendszerint a magasabb jövedelmű lakosság vásárolja meg, akik a jobb helyen lévő, jobb minőségű lakásokat szerzik meg ilyen módon. Az állam és az önkormányzatok tulajdonában így fokozatosan már csak a rossz minőségű, rossz helyen lévő, ezzel együtt magas fenntartási költségű lakások maradnak, amelyekben tipikusan alacsony jövedelemmel rendelkező emberek élnek (Farkas és Szabó 1995). Tehát kevés, de nagy fenntartási költségű és rossz minőségű

² Más megközelítés és felosztás is lehetséges természetesen, így pl. Ámon Katalin (2019) hármas osztást alkalmaz, amibe a familiaritás is beletartozik.

³ Ugyanakkor a lakosság jelentős eladósodásával is együtt jár.

lakások maradnak állami-önkormányzati tulajdonban, amelyek finanszírozása sem megoldott (Czifrusz és Pósfai 2015).

Az állami vagy önkormányzati lakásbérlet jogi értelemben is nagyon sajátos képet mutat. A jog a magánszemély és az állam/önkormányzat között létrejövő lakásbérletet szinte ugyanúgy kezeli, mint a piaci alapú bérletet, a magánjog részeként. Ezekben a jogviszonyokban így az a feltételezés, hogy két egyenrangú fél között jön létre a szerződés, és a jog nem törődik azzal, hogy az egyik fél – jelesül az állam vagy az önkormányzat – sokkal jelentősebb erőforrásokkal rendelkezik, mint a vele szerződő magánfél. Mindemelllett a Lakástörvény⁴ kimondja, hogy ezeket a bérleti viszonyokat önkormányzat esetében rendeletben kell szabályozni. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy valójában nincs szó olyan szerződéses szabadságról, amit a magánjog elvár, hanem az önkormányzat, az állam egyoldalúan alakítja ezeket a viszonyokat (Tóth és Molnár 2019). Így mind a jog, mind a társadalmi és gazdasági folyamatok által egy szegény, állami/önkormányzati bérlakásban élő ember helyzete rendkívül kiszolgáltatottá válik. Azoknak, akik alacsony jövedelműek és ilyen bérlakásban laknak, a kilakoltatás jó eséllyel egyenes utat jelent a hajléktalanság felé.

Ahogy fent is említettem, a lakásról és lakhatásról való jogosultsági szakpolitikai diskurzusokban két egymással ellentétes megközelítés jelenik meg. Az egyik a liberális-piaci megközelítés, amely a lakást kizárólag tőkeeszközként kezeli és a tulajdonszerzést támogatja, a másik a szociális, amely a közösségi feladat részeként és alapjogként tekint a lakhatásra. Ez a felosztás nem újkeletű, ahogy Ámon Katalin rámutat, Polányi Károly már a hatvanas években megfogalmazta ugyanezt a társadalom kettős mozgásának koncepciójával:

Úgy személyesíthető meg, mint a társadalom két szervező elvének működése [...]. Az egyik a gazdasági liberalizmus elve, amelynek célja egy önszabályozó piac létrehozása volt. [...]. A másik a társadalom védelmének elve, amelynek célja az embernek, a természetnek és a termelés szervezetének megőrzése (Polányi 1997: 170).

Nancy Fraser a kettős mozgást egy harmadikkal, az emancipatorikus törekvésekkel egészítette ki (Fraser 2013; Ámon 2019). Így míg a piac folyamatosan tőkefelhalmozásra és profitszerzésre törekszik, azaz növekszik, addig a szociális védelem megpróbálja ennek káros hatásait kiküszöbölni, korlátokat szabni. Ebbe a kettős és ellentétes folyamatba az emancipatorikus mozgalmak a saját csoportjuk igényeit próbálják meg becsatornázni (Ámon 2019). Ezek az emancipatorikus törekvések új nézőpontokat képviselhetnek, más érdekcsoportokat tömöríthetnek magukba, mint amit már ismer-elismer a szociális védelem, így alakítják a piac és szociális védelem dinamikáját. A lakhatás tekintetében, írja Ámon (2019), ez a kettőség a lakhatás privatizációja, finanszírozása, valamint a lakhatás védelme, alapjogi elismerése között feszül, amibe a lakhatásukért küzdő vagy hajléktalan emberek érdekvédő közössége próbálja meg becsatornázni saját igényeit. Ezek a mozgalmak ugyanakkor hazánkban gyengék, sokkal inkább dominálnak az egyéni megküzdési módok. Így a kilakoltatással fenyegetett egyén megküzdése a legtöbb esetben egyéni, izolált küzdelem lesz.

4 1994. évi XVII törvény a lakások és helyiségek bérletére, valamint az elidegenítésükre vonatkozó egyes szabályokról szóló 1993. évi LXXVIII. törvény módosításáról <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99400017.TV>

Módszertan

Bevezetés, a tanulmány empirikus alapja

Jelen tanulmány alapjául szolgáló empiria a doktori dolgozatom része volt, melyben kutatási kérdésem az volt, hogy hogyan használja fel a jogot egy elnyomott csoport tagja, ha egy erősebb hatalmi helyzetben lévő szereplővel kell küzdenie. Az a kérdés foglalkoztattott, hogy ha ekkora a lakhatási probléma, de nem látunk olyan igazán hatékonyan működő nyílt és kollektív ellenállási küzdelmeket, mint pl. egy mozgalom, akkor mégis mi történik akkor, ha az egyén lakhatása a tét. Mit tesz ebben a helyzetben? Hogy viszonyul a jogi eljáráshoz? Van-e valamilyen stratégiája vagy sem? A kutatási kérdés megválaszolásához narratív élettörténet-interjúkat készítettem. Ez olyan kutatási módszer, mely a lehető legkisebb beavatkozással vagy akár teljesen beavatkozásmentesen az egyénre, az általa elmondottakra koncentrálnak. Így négy életútinterjú készült olyan emberekkel, akik önkormányzati vagy állami bérlakásban laknak lakhatási szegénységben és kilakoltatás fenyegeti, vagy fenyegette őket. Mielőtt ez a négy interjú elkészült, több buktatóval néztem szembe. Első körben önkényes lakásfoglalókkal szerettem volna interjúkat készíteni, azaz olyan emberekkel, akik jogcím nélkül foglalnak el lakást. Nagyon kevesen vállalták az interjúkat, összesen három családdal sikerült egyáltalán egyeztetnem időpontot, de egyik sem jelent meg az interjú időpontjában a megbeszélthelyen, és utána egyik sem volt elérhető. Így arra a belátásra kellett jutnom, hogy változtatnom kell az interjúalanyok kiválasztásán, így kerestem fel olyan embereket, akik önkormányzati lakásban élnek és kilakoltatás eljárás van vagy volt ellenük folyamatban. A nyolc megkeresetből négyvel tudtam végül interjúkat készíteni 2018–2019 között.

Komplex vita zajlik arról a társadalomtudományok területén, hogy hogyan, milyen módon, milyen módszerrel lehet a társadalmi valóságot megismerni. Ezt, a természetesen ennél jóval rétegeltebb tudományelméleti vitát nem tudom itt bemutatni, csupán annak egy szálát szeretném kiemelni, amely a jogszociológiai megközelítésű kutatásokat érinti. A jogszociológia mint szakszociológiai ág ugyanis a joggal általában mint hatalmi viszonyrendszerrel is operálni kénytelen. És bár itthon kevésbé reflektál a terület arra, hogy milyen módszertani apparátust érdemes használni abban az esetben, ha elnyomott csoportok joghoz való viszonyáról akarunk valamit megtudni (Kiss és Tóth 2021), de a kiindulási alap természetesen minden esetben a szociológiai módszertani repertoár – szakszociológiai ágról lévén szó –, ugyanakkor nem kerülheti meg a jogszociológia sem, hogy reflektáljon módszertani szempontból saját speciális kutatási tárgyára (Webely 2020). Az elmúlt években három olyan kutatás is zajlott-zajlik, ami pont a jog hatalomtelítettsége miatt keresett egy nem beavatkozó, ugyanakkor az egyén élményvalóságát feltárni képes módszertant, így narratív élettörténet-interjúkkal dolgozott.⁵

⁵ *Jogi érvek hétköznapi használata*, NKFIH által támogatott alap kutatás (K109439), kutatásvezető: Fleck Zoltán. *A nagykorúak cselekvőképességének korlátozása*, NKFIH által támogatott alap kutatás (FK132513), kutatásvezető: Hoffman István. *Demokratikus viselkedés és joghoz való viszony családtörténeti háttérben*, NKFIH által támogatott alap kutatás (K143092), kutatásvezető: Vajda Júlia.

Ugyan a társadalomtudományos módszerek többsége kisebb-nagyobb mértékben beavatkozó, és ezen keresztül hatással vannak az empirikus eredményre, a narratív életútinterjúban ez a lehető legkevésbé jelenik meg. A narratív életútinterjú során a kutató minimalizálja a szerepét, miközben az interjúalanyt helyezi központba. A kutató először ismerteti a kutatás fókuszát és kéri az interjúalanyt, hogy mesélje ez az élete történetét. Innentől kezdve az interjúalany vezeti az interjúzási folyamatot, melyben ő dönti el meddig akar beszélni, mit akar elmondani (Vajda 2006). Miután az interjúalany lezár egy elbeszélési szakaszt, az interjúer visszakérdez, szigorúan abban a sorrendben, ahogy az interjúalany szötte az elbeszélését, azokat a szavakat, kifejezéseket használva, amelyeket az interjúalany is használt. Mindenképpen kerüli az olyan kérdéseket, amelyek valamilyen módon értékelnek az elhangzottakat. Így próbálva elkerülni azt, hogy az interjúer bármiféle értelmezése terelje az interjúalany mondanivalóját, vagy legalább is minimálisra csökkentse ennek a lehetőségét.

Így az interjúalany teljes szabadságban bonthatja ki élete történetét. A módszer alapjait Fritz Schütze alakította ki az 1970-es években, és Gabrielle Rosenthal fejlesztette tovább, az ő munkássága révén érte el a mai módszertani kidolgozottságát (Pászka 2007). A rosenthali megközelítésben az élettörténet maga társadalmi konstrukció, és nem empirikus forrás. Véleménye szerint az élettörténetben az egyén élményvalóságáról és az azt körülölelő, az interjú elbeszélő által értelmezett társadalmi kontextusról kapunk képet. Így az interjú leiratokat szövegegységekre kell bontani, és ezek egymáshoz való viszonyát vizsgálni. Ezáltal is törekszik a kutató arra, hogy ne az ő értelmezése, hanem az élettörténeti elbeszélő gondolatai kerüljenek a középpontba (Pászka 2007). Azaz az élettörténeti szövegek és a hermeneutikai esetrekonstrukció nem az objektív valóságról ad tanúbizonyosságot, hanem arról, hogy az egyén hogyan látja a társadalmi létét. Nem az objektív és a szubjektív valóság áll egymással szemben, hanem egy individuum társadalmisága és értelmezése kerül a középpontba. Ezáltal megtudhatunk valamit arról, hogy a társadalmi folyamatok hogyan nyernek értelmet az egyén életében (Rosenthal 1993).

Tehát az elemzési egység Rosenthalnál az élettörténet, amit két részre oszt, a megélt és az elbeszélte életre. A megélt élet az interjúalany biográfiai adatai, a rá vonatkozó tények: mikor született, meddig tanult, milyen munkái voltak, illetve az erre állított hipotézisek. Az elbeszélte élet pedig azokat a narratívákat tartalmazza, amiket és ahogyan megoszt az életéről. Ahogy Vajda Júlia, a narratív élettörténet-interjú hazai szaktekintélye monográfiájában fogalmaz:

Hosszú utat jár be a kutató, mire eljut erre a felismerésre. Mire megérti, hogy eredeti céljánál, a diktafonra rögzített önéletrajzi elbeszélés elkészülténél a létrejött találkozás, a másik történetében való elmélyedés bizonyos értelemben fontosabb (Vajda 2021: 31).

Hermeneutikai esetrekonstrukció és horizontális elemzés

Tehát Rosenthal megközelítése alapján az élettörténet elemzése két nagyobb részből áll, a megélt és az elbeszélte élet elemzéséből. A megélt élet elemzéséhez kigyűjtjük és kronológiai

sorrendbe állítjuk a biográfiai adatokat. Majd hipotéziseket állítunk ezekre úgy, hogy figyelembe vesszük az adott társadalomtörténeti kontextust is. Ezután az elbeszélte élettörténet vizsgálata következik. A szöveget szekvenciákra bontjuk, de nem alakítjuk át, mindent abban a sorrendben elemzünk, ahogy az interjúalany elmondta. A szekvenciák olyan elbeszélési egységek, melyek tartalmuk és elbeszélésük módja alapján különböznek. A szekvenciákra bontás után ismét hipotéziseket állítunk az elmondottakra, ekkor azt elemizzük, hogyan strukturálja az interjúalany az életeseményeit, mely történeteket emel ki, mit hallgat el, mit fejt ki és mit tömörít, a témák és az elbeszélési módok hogyan épülnek egymásra (Vajda és Kovács 2002). A megélt és az elbeszélte élettörténet elemzése után ki tudjuk emelni azokat a meghatározó eseményeket, melyek kijelölik az elemzés kereteit.

Ebben a tanulmányban először az egy lakhatási szegénységben élő ember hermeneutikai esetrekonstrukcióját mutatom be, majd kitérek külön azokra a foucault-i és kritikai fogalmakra, amelyet az elméletben felvázoltam (Tóth 2022).⁶ Mivel nem készítettem interjút az eljáró hatóságokkal, nem célom az elemzésben állításokat megfogalmazni a tényleges történésekre, csupán – a narratív interjú alapvetéseinek megfelelően – azt próbálom elemezni és bemutatni, hogy az interjúalany hogyan élte meg és hogyan meséli el azt a fajta jogi konfliktust, ami közte és az állam vagy az önkormányzat között zajlott.

Elemzés – Mariann

Mariann megélt élete

Mariann 1975-ben született Budapest környékén, egy vállalati-intézményi bérlakásba. Azaz még az államszocializmus idején, de a talán már nyugodtabb korszakban látja meg a napvilágot. Apja születésekor 51 éves, a harmadik házasságában él, előző két házasságából két lánya van. Mariann édesanyja fiatalabb, 22 éves. Mindkét szülő kórházban dolgozik. A lakást – amiben élnek, és amiből majd Mariannt megpróbálják kilakoltatni – a kórházi munkavállalás alapján kapták. Kezdetben bérleti szerződésük van. Mariann 1981-ben kezdi meg az általánosiskolát, tízéves, amikor megszületik a húga.

Apja alkoholista, otthon rendszeresek a konfliktusok, az erőszakos események. Mariann kitűnő tanuló, 14 évesen kéttannyelvű gimnáziumba megy a Jászságba, kollégista lesz és csak hétfévente jár haza. Az első évben nem sokkal a tanévkezdés után megismerkedik egy fiúval, és jární kezdenek. Kapcsolatuk a gimnázium végéig kitart. Mivel barátja egy évvel felette jár, előbb végez és Londonba megy továbbtanulni, így szakítanak. Mariann az érettségi után hazaköltözik, időközben édesapja már elhunyt rákban. Bár Mariann jó tanuló és leérettségizik, nem tanul tovább, hanem dolgozni kezd egy kereskedelmi cégnél, ahol tudja kamatoztatni a magasszintű nyelvtudását. 1994-ben megismerkedik párjával, '96-ban megszületik gyermeke, Károly és elmegy GYES-re. A három év eltelte után a vállalkozás már nem működik, így a szülei volt munkahelyére, a kórházba megy dolgozni, a vezetőség mellett lát el adminisztratív teendőket. Egy éven belül anyja is rákos lesz,

⁶ A másik három interjú elemzése ebben a tanulmányban nem kerül bemutatásra, de a kutatáselemzés alapján szolgáló összehermeneutikai esetrekonstrukció teljes egészében elérhető a Ph.D. dolgozatomban (Tóth 2022).

ápolásra szorul. Így újra otthon marad, hogy anyját és fiát ápolja, segítse. Anyja két év múlva meghal rákban. Mariann ezután újra visszamegy dolgozni a kórházba. A kétezres évek végén, 35 éves kora körül Mariann beiratkozik az egyetemre és diplomát szerez.

A kórházi bérlakást anyja után átadják neki megállapodási szerződéssel. 2014-ben pedig az állam kapja meg a ház tulajdonjogát. 2016-ban Mariann férje kimegy dolgozni Ausztriába, 2018-ban költözik vissza, ebben az évben véget ér a kapcsolatuk. 2018-ban az eljáró állami szerv először felszólítja kikötözésre Mariant és a fiát, majd amikor ők megtagadják ezt, az állam lakáskiürítési pert indít ellenük. Ennek alapja, hogy Mariannal anyja halála után nem bérelti, hanem megállapodási szerződést kötöttek. Szintén 2019-ben a bíróság elsőfokon Mariann-nak ad igazat, és elutasítja az állam keresetlevelét. Mariann az interjú időpontjában abban a lakásban lakik, ahol született, és 20 éve a kórházban dolgozik. A fia vele él, ő a húszas éveinek elején jár. Az állam fellebbezett az ítélet ellen, tárgyalási napot még nem tűztek ki.

Mariann elbeszélte élete⁷

Miután elhangzik a kutatás fókuszának ismertetése, és az interjúer megkéri, hogy mesélje el az élete történetét, Mariann azt így kezdi el: „*hát én ide, ebbe a lakásba születtem.*” Elmondható, hogy a születéssel való kezdés megszokott az életútinterjúknál, de itt nem a dátum, hanem a helyszín van kiemelve.

Mariann főnarratívája kizárólag a lakása körüli jogi hercehurca igen részletes ismertetését tartalmazza. Mariann ebben a konfliktusban él, ezen keresztül meséli el saját életét is, szülei, fia és munkája a konfliktuson keresztül említődnek meg, és az említés szintjén is maradnak, semmi mást nem közöl róluk. Így a főnarratíva gyakorlatilag egyetlen történet elbeszélése, melyben az elbeszélő szekvenciák – tudósítás, történet, epikus elbeszélés – váltják egymást. Argumentatív részek, azaz értékelések is megtalálhatók benne, de elvétve, sporadikusan. A konfliktus ismertetésében időrendben halad, logikusan és nagyon részletesen. Ez a részletgazdagság viszont csak és kizárólag az ügy ismertetésénél jellemzi az elbeszélést – még a későbbi visszakérdezéseknél is – a többi életeseményt kevésbé részletgazdagon ismerteti.

Tehát Mariann az első perctől kezdve a lakása köré építi fel élettörténetét „*hát én ide, ebbe a lakásba születtem.*” Az állítás erős, mintegy tételmondatként is értelmezhető. Kapcsolata a lakással egy generációval korábbra nyúlik vissza, ez mintha egyfajta legitimitást is teremtene a lakáshoz való viszonyában.

Szüleimnek a bérlakása volt, egy bérlakás, mind a ketten a kórházban dolgoztak, mind a ketten a kórházban. Hát igazán ez a lakhatási konfliktus, ez már akkor kezdődött, ugye, amikor már én voltam a bérlője. A szüleim sajnos meghaltak. Én is már alkalmazásban voltam már akkor is, amikor ők meghaltak. Tehát, illetve hát, amikor édesanyám meghalt, ő halt meg ugye később, és kórházi alkalmazásban voltam.

⁷ Narratív életútinterjú esetén az interjú leírata sajátos gépelési szabályok vonatkoznak, amivel az interjú elbeszélő elbeszélési módját jelzi a gépelő. A tanulmányban az interjúrészletek idézésénél viszont csak kettő jelölést tartottam meg. A dőlttel szedett szavakat kihangsúlyozta az interjúalany, dupla zárójelben pedig a hangulat kifejezések vannak (nevetés, sírás stb.). A Mariannal készített interjú (hosszabb) részletei behúzottan, kisebb betűmérettel szerepelnek ebben a részben.

Szülei alkalmazása visszatérő elem, hiszen a lakásban generációk óta a család él, ráadásul a lakhatás jogalapja az alkalmazotti jogviszony. A jogi konfliktus kezdete, amikor a kórház átadja a lakás tulajdonjogát egy erre kijelölt állami cégnek, amit Mariann végig a Magyar Államként azonosít, így az ellenfél is a Magyar Állam lesz.

A kórház ugye ezt a bérlakást, ezt átadta az államnak és a vagyonnevezést azt meg a cégnek, akik hát szerintem egy jó nyolc hónappal később tájékoztattak minket, itt lakókat, hogy mostantól kezdve ők kezelik itt a házat. Addig semmi, tehát se egy *értesítés* nem jött, se *lakbérszámla*, *semmi*, *abszolút* semmi nem jött. *Hát* én ettől függetlenül ugye raktam félre szépen ugyanúgy a pénzt, hogy mondom, amikor megjön a számla vagy bármiféle ukáz, akkor be tudjuk *fizetni*. Ez meg is történt, éveken keresztül semmi változás nem volt tulajdonképpen.

Annak hangsúlyozása, hogy az állam valójában az ellenfele már következtetni enged arra, hogy ez egy fontos részlet. Kiemeli, hogy az állam már a kezdetekben is problémás tulajdonos, szerződő fél, mivel nem körültekintő és nem is informálja a bérlőit a változásokról. Mariann viszont próbál tisztességes maradni.

Tizenhatban vették át a *házat*, és tavaly januárban küldtek egy felszólító levelet az összes lakónak az összes családnak, hogy haladéktalanul hagyjuk el a házat, költözzünk ki, mert az életveszélyes. És akkor így ezzel indult a tulajdonképpeni ((nevetve)) hercehurca, amiben most még mindig benne vagyunk. Hogy elkezdték itt összevissza vizsgálgatni, folyamatosan írogatták a leveleket, azonnal hagyjuk el a lakást, ők nem hajlandóak semmit adni, se cserelakást, se pénzt semmit.

A minden bizonnyal nehéz konfliktushelyzet ellenére Mariann elbeszélése tényszerű higgadt, még viccelni is próbál, amikor az évekig tartó jogi eljárást „*hercehurcának*” minősíti. Mariann elbeszélésében az állam egyoldalúan követel, a jogot saját hatalmi eszközeként kezeli.

Akkor utána értékbecslőt küldtek, nézze meg a lakásokat, *de* csak a bérlők lakása. Itt tehát minket, voltunk egy páran, akiknek ilyen lakáshasználati megállapodás volt. Velünk így tulajdonképpen szóba se álltak, tehát így nem voltak hajlandóak *beszélni* a dolgról, nem hívtak be minket megbeszélésre. *En* miután, én minden levélre válaszoltam, amit küldtek, velem így kifejezetten ellenségesekké váltak. Tehát azon nyomban, tehát *folyamatosan támadtak*, azonnal hagyjam el. *Rendőrséggel* fenyegettek, *így* ki fognak toloncolni a lakásból, úgy kiraknak. Tehát hogy olyan fenyegetések mentek, hogy na mindegy ((sóhajtván)).

Az elbeszélésben az állami fellépés egyre durvább lesz. A kommunikációt felfüggesztik, nem fogadják őket, viselkedésükben azt éreztetik, mintha Mariann sértené meg a szabályokat. Ahogy ő fogalmaz: „*így ki fognak toloncolni a lakásból*”, nem kilakoltatják vagy kiürítik a lakást, hanem toloncolják, mint egy bűnözőt. Egy olyan állam képét festi le Mariann, ami fegyelmez, fenyeget, ha kell, de nem gondoskodik, nem is viselkedik feltétlenül jogszerűen. Mariann viszont ellenáll. Küzdelmében sajátos eszközként jelenik meg a jog, a jogi tudáshatalom, a játszma akkor fordul meg, amikor Mariann megérti ezt, és felkészül a rá vonatkozó jogszabályokból.

Hát én ugye próbáltam *utánajárni*, megnéztem, a mindenféle *lakástörvény*, PTK. Tehát *ahol* ezzel kapcsolatosan bármi információ van, az annak én próbáltam utánajárni. Ugye eleve ez a megállapodás, amit még annak idején velem a kórház kötött, abban is hivatkoztak a lakástörvényre, hivatkoztak ugye belső utasításokra. Én azokat mindet *megszereztem*. utánajártam, kinyomtattam, áttanulmányoztam, odavissza előlről hátulra hátulról előre. (nevetve)

Utánajár olyan belső dokumentumoknak is, belső utasításoknak, melyek segítik a harcban, információelőnyhöz jut. Mariann magát képviseli a perben, az egészet egyedül csinálja végig. Az élettörténeti elbeszélő folyamatosan reflektál, alakítja a stratégiáját, viselkedését és végül a jog számára is egy eszközzé, egy tudáshatalommá válik. A jognak Mariann elbeszélésében, mindenkit kötnie kell, az Államot és őt egyaránt. Ennek ellenére vagy emellett az ellenfél, a Magyar Állam félelmetes, ijesztő, mintha Mariann-nak nem lehetne a jogait érvényesíteni vele szemben:

Tehát, hogy olyan, tényleg olyan sokkot kaptunk, hogy amikor este fölbontottuk a levelet. Mert ugye ajánlott, tértivevénnyel küldték, postára bemenni, nem tudom mi még. Ez a legelső levél, és konkrétan éjszaka sírva, zokogva elkezdtünk összepakolni. És akkor így úgy gondoltuk, hogy így a lakás másik feléről kezdjük. Tehát konkrétan a *konyhát*, azt így összecsomagoltuk, majd rájöttünk, hogy ez nagyon jó ötlet volt, hogy mindent bedobozoltunk, csak így most így létezni nem tudunk. Tehát, hogy így teljes olyan sokkot kaptunk tényleg, hogy így akkor ugye hát jöttek folyamatosan ezek a fenyegetődző levelek meg minden.

A fenti részlet kiemelten fontos Mariann elbeszélésében. Ebben a részletben érezhető, mi a valós tét, mit jelent egy olyan fenyegetés, hogy megszűnik a lakhatás egy olyan konfliktusban, amiben a másik fél egyetlen fizikai megtestesülése egy levél. A legelső levelet még sok követi, és Mariannék végül nem hagyják el a lakást, küzdenek. A történet viszont mutatja, hogyan hathat egy ilyen eljárás az egyén életére, amikor ekkora hatalommal kerül szembe. Egy levél, amit a Magyar Állam küld akaratomegtörő hatással lehet, egy levél változtatja meg az egész helyzetet. Mariann elbeszélésében az Állam egyre inkább fegyelműzővé, fenyegetővé válik, mindeközben szinte láthatatlan, levelek formájában érthető tetten, nincs semmi kézzel fogadható, csak a levelek és a hatalom. Mindemellett segítséget nem kap, fontos, hogy végig egyedül küzd, bár tudni lehet, hogy ott a családja és vele van egy egész lakóközösség is, akikkel ugyanez történik. Egyetlen segítsége egy jogvédő szervezet lesz, akik felvállalják a konfliktust az állammal szemben, segítenek neki, de Mariann végig saját magát képviseli.

Hát tulajdonképpen az elsőfokú, tehát első fokon, ott képviselő nélkül, illetve *saját magamat* képviselve, idén november 10-én megnyertem az az első fokú pert, vagy hát első fokon a pert a Magyar Állammal szemben.

Ebben az részletben újra előjön a saját tudása, kompetenciája, ereje. Hogy saját erőből, akarattal, és egyedül le tudott győzni egy akkor ellenfelet, mint a Magyar Állam. És ugyanolyan fontosnak tartja azt is, hogy az igazát bíróság is elismeri.

Ugye laikusként elolvasva, azaz ítéletet, az elsőfokú ítéletet szerintem rendkívül korrekt módon és nagyon tárgyilagosan foglalta össze tulajdonképpen a bíró azt, ami valóban történt. Tehát, hogy ezek hogyan próbálnak visszaélni ugye a hatalmukkal, hogy tehát, hogy egy egyszerű földi halandót ugye, azt így megfélemlítenek.

Az állam fenyegető, Mariann és a Magyar Állam közti hatalmi aszimmetria jelentős. Emellett az állam Mariann narratíváiban nincs figyelemmel tényekre, a jog mást jelent neki, mint Mariann-nak. Az eljárás olyan, mintha a jog és az állam – mint pozíció – összeolvadna, mintha nem lenne különbség aközött, hogy mi az, amit az állam állít és mi az, ami jogszerű. Mariann kálváriájának része, hogy a lakásra, ahol lakik, szülei halála után a kórház nem bérleti szerződést, hanem ún. lakáshasználati megállapodást köt vele. Ugyan ez tartalmilag bérleti szerződés, de az elnevezés miatt ő még nagyobb hátrányba kerül, mint a többi lakó a házban, miután az állam megszerzi a tulajdonjogot. Ebben a jogi huzavonában Mariann nem tudja megértetni, hogy a két szerződés – bérleti és megállapodási – között nincs tartalmi kapcsolat, őt ugyanolyan jogok illetik meg, mint a bérlőket. Ezt a bírósági ítélet tisztázza, és ad igazat Mariann-nak.

A bíró, bíróság ugye azt mondta ki, hogy tehát ugye, amit ugye én is bizonyítottam, hogy egy *dokumentumnak*, vagy egy *megállapodásnak*, vagy a *szövege* az, ami tulajdonképpen meghatározza, hogy ez miről szól, nem az határozza meg, hogy most oda az van írva, hogy *bérleti szerződés*, vagy az van írva, hogy *megállapodás*, hanem ugye ami le van írva benne. Hogy átadják nekem a *használatot*, én azért *bért díjat* fizetek, tehát havonta ugye fizetem a *bérleti díjat*, kimondta a bíróság, hogy *teljesen* mindegy, hogy azt minek nevezzük, hogy *bérleti díjnak* nevezzük vagy *lakáshasználati díjnak* nevezzük, *én* fizetek a használatért tehát ez egy bérleti jogviszony.

Itt újra előkerül a tudásának a fontossága: sikerült bizonyítania, hogy ő értelmezte jól a jogot, és nem a Magyar Állam. El tudta érni, hogy az a valóság és így az igazság, amit ő képvisel. Végül főnarratíváját az aktuális, pillanatnyi helyzet értékelésével zárja.

Első fokon ugye kimondta a bíróság, hogy akármit is próbálnak, ez akkor is egy bérleti jogviszonyt takar ez a megállapodás.

Azaz a per folyik, még nem zárult le. A főnarratíva a lakással kezdődött és a lakással zárul. Ebben a térben zajlott életének első elbeszélése. A visszakérdezéseknél elkezdti kifejteni aztán az élettörténetét is a konfliktuson túl, de újra és újra visszatér ehhez, illetve a lakásra, lakhatási konfliktusra vonatkozó szálakat sokkal részletgazdagabban beszéli el, mint a magánéletét.

Az első visszakérdezésre „akkor kérdezek, jó, az elején említette a kezdésnél, hogy ebbe a lakásba született, mesélne nekem erről” leginkább a lakásról beszél, de édesapja is előkerül. „Édesapám nagyon régóta dolgozott már ugye a kórházban és hát megkapta ezt a lakást ilyen bérlakásnak.” Így újból azzal kezdi, hogy megalapozza a lakhatásának jogi és igazságossági alapját, majd újra a konfliktus ismertetésébe és a jogi helyzete értelmezésbe kezd bele. A konfliktustörténet mellékszálaként jelennek meg élettörténeti elemek.

Amikor 17 éves voltam, akkor meghalt édesapám. [...] Édesanyám is a kórházban dolgozott, tehát semmi akadály nem volt annak tulajdonképpen, hogy ő folytathassa a bér ezt

a bérleti jogviszonyt. [...] Akkor utána ugye ő lett a lakásnak a bérlője, mi, a húgommal, mert addigra már született egy húgom is, és akkor utána ugyanúgy laktunk tovább itt. [...] Hát aztán utána meg, amikor befejeztem a középiskolát, akkor hát, miután közben ugye édesapám meghalt. Ezért nem mentem tovább tanulni, hanem elhelyezkedtem dolgozni. [...] Kft.nél dolgoztam először, aztán a gyermekem születése után [...] akkor visszamenni dolgozni, na akkor helyezkedtem el a kórházban [...] 2000-ben helyezkedtem el a kórházban és 2002-ben halt meg az édesanyám.

Összevonva, sűrítve jelenik meg élete több mint negyven éve, részleteket nem mond. Nincsenek nevek, az embereket megemlíti, de nem mesél róluk, a munkahelyeit is csak felsorolja, nem fejt ki. Erősen a konfliktusban él, nehezen szakad ki belőle. Ezután derül ki, hogy apja alkoholista volt, aminek a család többi tagjával együtt ő is elszenvedője lett. Ennek ellenére apjáról szeretettel beszél, felidézi, mennyit játszott velük, az alkoholizmus csak a róla szóló elbeszélés legvégén kerül elő, ahogy arról is csak röviden beszél, hogy gyermekkorában gyakoriak voltak a konfliktusok és erőszakos jelenetek. Húgáról is röviden csak pár szót szól. Tíz év korkülönbség van köztük, és hangsúlyozza, hogy teljesen mások, nincsenek is kimondottan szoros viszonyban, amit azzal is magyaráz, hogy rövid ideig nevelkedtek egy fedél alatt. Így említi, mintegy mellékszálként, hogy 14 évesen vidéken, kollégistaként tanul tovább, ahogy ő mondja „*menekülés is volt.*” Az indok emellett, amit említ, inkább kifogásnak hangzik, ugyanis elbeszélésével ellentétben kétnyelvű gimnáziumok Budapesten és környékén is voltak már abban az időben is. Az, hogy 14 évesen vidékre költözik, bátor, nem szokványos döntés. Már kamaszként próbálja kezébe venni életét és irányítani a sorsát. Mariann-nak a gimnáziumi évek alatt meghal az édesapja, és bár leérettségizik, nem tanul tovább, rögtön az érettségi utáni nyáron dolgozni kezd és hazaköltözik.

A következő elbeszélési egységben kiderül, hogy a lakhatási konfliktus közepén, 25 év után gyermeke apja magyarázat nélkül otthagyja. Ebből az is láthatóvá válik, ahogy a külső jogi-lakhatási gond belső magánéleti problémákkal párosul. Az egész élete gyakorlatilag egyetlen összetett problémára szűkül az interjú időpontjában.

Belefáradt, mondtam, hogy mibe. Nem tudja megmondani, ő most elfáradt, azt mondta, hogy nincsen senkije, visszaköltözött az anyjához. És azóta szinte nem is beszélünk egymással, tehát nem hajlandó semmit, *abszolút nulla* kommunikáció. [...] *Teljesen teljesen* kisemmizett, nem csak érzelmileg, hanem minden téren. [...] És akkor ő benyögte most márciusban, hogy ő elfáradt.

Ezután a fiára terelődik a szó, akit nagyon pozitív színben látta, hogy mennyire tehetséges, jó tanuló, de nem tanult tovább, hanem három állásban dolgozik. Ezután a gimnazista évekről és az első barátjáról beszél, majd az első munkahelye kerül ismét szóba. Az első munkahelye egy magasabb presztízsű, friss, kapitalista vállalkozás volt, amit közvetlenül a rendszerváltás idejében alapítottak, ahol Mariann kamatoztatni tudta a nyelvtudását. Látszik, hogy be tud illeszkedni az új piaci viszonyok közé, könnyen megtalálja a helyét. Elmondja, hogy milyen újszerű, innovatív képviselti rendszerben dolgoztak, maga az iroda pedig Budapest egy magas presztízsű épületében volt. Ezért is érdekes fordulat, hogy gyermeke születése után saját szülei munkahelyén kezd el dolgozni, egy kórházban, egy biztonságos munkahelyen.

A munka után ismét a gyermekéről, annak születéséről és a GYES-en töltött időről beszél, majd édesanyja kerül szóba, először hosszabban az interjú alatt. Azonban sokat nem tudunk meg róla, azon kívül, hogy ő is a kórházban dolgozott. Mindkét szülő rákban hal meg, ráadásul az édesanyja örökletesben. A rák Mariannt is utoléri, 31 évesen műteni kell. Ezzel is bátran néz szembe, kézbe veszi ez életét és irányítja, nagyon tudatosan áll a műtéthez. Ő irányítja a saját egészségének a kezelését, és fiatalon szembenéz egy olyan műtéttel, aminek visszafordíthatatlan következményei vannak. Feltűnő, hogy itt is egyedül van, legalábbis senkit sem említ, akire támaszkodhatna, akivel meg tudná beszélni, min megy keresztül. Ezután újra a kórházi munkája kerül elő, amiről nem túl pozitívan nyilatkozik. Elmondása alapján egy toxikus és lusta munkakörnyezet rajzolódik ki, ami éles váltás az első munkahelyéhez képest. Ezzel zárult az első interjú, a másodikra pár héttel később került sor. Ez rész az egyetemi éveivel kezdődik.

Édesanyámnak volt ugye, amit már korábban említettem, hogy édesanyámnak volt nagy kvázi álma, hogy többre vigyem, mint ő.

Mariann beiratkozik az egyetemre, diplomát szerez. Ezután több magánéleti elem nem kerül elő, a kórházi munkájáról beszél, de arról újra a konfliktus szemszögéből, illetve magáról a konfliktusról. A harcban teljesen egyedül marad, saját kollegái sem segítenek.

Mert *hiába* voltak ugye *jogász* ismerősök, ugye a kórháznál is *vannak* bent *jogászok* [...] tehát igen-igen nehezen álltak volna így szóba ezzel kapcsolatban, ha szóba is álltak, akkor azt is csak úgy, hogy név nélkül, minden nélkül. Tehát, hogy de ők nem adják hozzá a nevüket. Illetve hát ugye, hogyha bármiféle jogi segítséget próbáltam kérni, akkor kérdezték, hogy igen, és ki a felperes, mondom a magyar állam, és akkor így mondták, hogy ja akkor akkor ők ebből kimaradnának. Tehát egyszerűen azt vettem észre, hogy nem *mernek* kvázi segítséget nyújtani.

Mind a jogi, mind a történeti szálát nagy részletességgel bontja ki. Valószínűsíthető, hogy ezzel is bizonyítani akarja az igazát, alátámasztani kompetenciáját. A bérleti szerződés és a használati megállapodás okozta különbség egy új aspektusa kerül elő.

És igazán megmondom őszintén, hogy így abból, amiket ugye utólag megtudott az ember, hogy *olyanokat* például most így a lakhatásunkkal kapcsolatban, *olyanokat kifizettek* tavaly, tehát olyanok váltották meg a bérleti jogviszonyát, aki *dolgozott* valamikor a kórházban, de azóta már dolgozott *cipőboltban*, dolgozott *lottózóban*, dolgozott *dohányboltban*, akárhol. Ugyanúgy itt lakott, bérelte ugyanígy a lakást csak, neki százezer évvel ezelőtt bérleti szerződést írtak.

Ez nem csak, hogy hátrányos helyzetbe hozza Mariannt, hanem a házban is kialakul két csoport, a „bérleti szerződésesek” és a „nem bérleti szerződésesek” csoportja. Ez hátráltatja a közös fellépést, megosztja a társasházat. Többek között emiatt is beszél Mariann végig egyszemélyes harcként a küzdelméről, egyértelműnek tűnik, hogy nem áll mellette senki. Ezután újra az állam intézkedéseit elemzi. Azt boncolgatja hosszan, hogy az államot saját jogszabályai mennyire nem kötik, hogy hogyan helyezi magát a törvények felé. Nem tartják karban az ingatlant, nem teljesítik a társasház tulajdonosi kötelezettségeit, rosszul,

jogszabályellenesen számláznak. Kiemelkedik a narratívában egy eset, a ház életveszélyesség nyilvánításáról.

Először az volt, hogy ők [állami cég] nyilvánították életveszélyessé. Akkor én írtam nekik, hogy elnézést, de itt van, itt van leírva a jogszabályban, hogy életveszélyessé az építésügyi hatóság nyilváníthatja a házat. Akkor kiküldték, akkor jött az építésügyi hatóság. Hát, mint megtudtam, az építésügyi hatóság, az közvetlenül, tehát ők annak idején egy cég voltak. Tehát ez így úgyhogy végül is ezzel nyert ügyük volt.

Az egymás mellé rendeltség polgárjogi követelménye csak mítosz, a jog egyszerűen elfedi ennek hamisságát. Az állam erejénél, hatalmánál fogva nem tud egyenrangú lenni egy állampolgárral.

Tehát ez, ami végül is a *pernél* is volt, ugye, hogy hiába hivatalosan egymás *mellé* rendelt *felek* vagyunk mondjuk a bíróságon, hát azért a nyomást, azt azért úgy érzi az ember így az állam részéről. Hogy azért nem teljesen egyenrangú partnerként vagyunk kezelve. Holott tényleg, tehát nekünk például, azt én ugye a saját nevemben tudom mondani, *soha* elmaradásunk *nem* volt, mindig pontosan fizettük. Én az összes csekket nemhogy időre, hanem még a fizetési határidő *előtt* be szoktam fizetni. Tehát, hogy tényleg mindent megpróbál az ember úgy tenni, hogy jogkövető és szabálykövető magatartással. Ami mondjuk az ő részükről nem igazán volt tapasztalható.

A következő kérdés a partneri viszonyra, pontosabban erre az aszimmetriára vonatkozik, amiben ezt több példával, az építésügyi hatóság felhasználásával, a rossz, jogszabályellenes számlázással, a fenyegető levelekkel bizonyít. Majd rátér a lakóközösségre. Mint kiderül, kezdetben próbáltak együtt fellépni saját érdekeik mentén, mivel a tizenegy társasházi lakásnak az állam egyszerre mondja fel a szerződését. De amellett, hogy nehezen találnak olyan ügyvédet, aki segítene, a helyzetet tovább nehezíti, hogy az állam két csoportra bontja a társasházi lakóközösséget. Azokra, akiknek bérleti szerződésük van, és azokra, akiknek lakáshasználati megállapodásuk van. Előbbi csoporttal megállapodik, utóbbival nem. Ahogy kezdődött az interjú, úgy is zárul, a legutolsó elbeszélési egységekben ismét a lakhatási kálvária részletei kerülnek elő.

A jog mint a felügyelet eszköze

Ahogy a bevezetésben írtam, ebben a tanulmányban arra keresem a választ, hogy egyrészt a hatalom hogyan konstruálódik foucault-i megközelítésben a kilakoltatás előtt álló egyén életében, másrészt, hogy az egyén milyen megküzdési stratégiát, ellenállási formát alakít ki.

A hatalom természete: diszkurzív felügyelet és tudáshatalom

Mariann elbeszélésében a hatalom, amit ő az állammal azonosít, folyamatosan fegyelmezni próbálja, az interjú időpontjában élete minden aspektusát a lakhatási konfliktusa határozza meg, a magánéletét is. Ez leginkább *diskurzusokban* jelenik meg levelek

útján, később a peres eljárásban. Ennek a diskurzusnak a jogi háttere a fegyelmezés alapja (Memmi 2012). Amikor az állam átveszi az ingatlant a kórháztól, először hónapokig hallgat. Ez a hallgatás később is vissza-visszatér, majd az első kapcsolatfelvétel a lakókkal rögtön fegyelmező. Valójában a későbbiekben is a diskurzus kezdeti logikája, üteme érvényesül. Az állam a per kezdetéig Mariann-nal kizárólag írásban és egyoldalúan kommunikál, amikor pedig Mariann valami számára nem kedvező, nem tetsző dolgot művel, azt szintén hallgatással bünteti. Ez az egész diskurzus logikája, az állam végig fegyelmezni próbál vagy fenyegetéssel, vagy hallgatással. Azt, hogy fenyegetve érezte magát, hogy úgy érzi, hogy az állam nem kompromisszumkész Mariann explicite is kimondja „és akkor, ugye hát jöttek folyamatosan ezek a fenyegetődző levelek meg minden.” Az állam célja Mariann elbeszélése alapján tiszta, életveszélyre hivatkozva el akarja adni az ingatlant, és ezt a célját levelek útján próbálja elérni.

A diskurzusban a jog háttérként szolgál, az állam állításainak megalapozásaként és fenyegetésként, fegyelmezésként egyszerre. Bár Mariann elbeszéléseben az államot azonosítja ellenfélként, de ez a gyakorlatban egy állami cég, amely a lakással kapcsolatos tulajdonosi jogokat gyakorolja. Tehát az állam egy cégnek delegálja a hatalmát, ami komplexebb módon képes akarátának megfelelően alakítani az eljárást. Fegyelmez azáltal, hogy a per megindításáig az egész diskurzust a kezében tartja, a kommunikáció végig egyoldalú marad. Amikor Mariann alakító módon próbálja keresni a kapcsolatot vele, teljesen elzárkózik ettől. Nem csak, hogy elzárkózik, hanem Mariann elbeszélése alapján mintha támadásként értelmezné Mariann cselekedeteit. Tehát az az intézmény, ami dönt Mariann lakhatásáról, csak egyoldalú diskurzus mentén kommunikál. Ezekben a diskurzusokban mintha nem férne meg kritika, ellentmondás, a helyes viselkedés az egyetértés. Mivel Mariann nem ért egyet, a diskurzus folyamatosan ellenségessé válik élettörténetében.

Foucault-i értelemben a *tudás is hatalmi* tényező. Hatalmi rendszerek létrehozhatnak olyan tudásformákat, tudományos ismereteket, melyeket saját hatalmi céljaik érdekében használnak fel (Foucault 2000). A jog is bizonyos értelemben ilyen. Ugyan a modern jog elvileg formális és racionális, melynek célja, hogy átlátható módon szabályozza a mindennapi viszonyokat (Weber 1995), valójában ez megkérdőjelezhető és számos kritika éri. Így a kritikai jogelmélet részéről is, miszerint a jog részre hajló és hatalmi érdeket szolgál (Kiss 2020). Mariann elbeszéléseiből hangsúlyosan látszik, hogy a jogi tudás egyrészt mennyire megkerülhetetlen, másrészt mennyire nem formális és racionális az ő perspektívájából szemlélve. Az állam nevében eljáró intézmény jogszabályokra történő hivatkozással mondja fel a bérleti szerződéseket, és a jog egyfajta értelmezésével tesz különbséget bérleti szerződéssel és megállapodási szerződéssel rendelkezők között. A jog az egész diskurzusban meghatározó tudásként és a tudás alapján hivatkozási alapként is szolgál, ami a konfliktus kezdetén egyoldalúan az állami vállalat kezében van. Az elbeszélés alapján itt több hiba is történik, például az állami cég életveszélyesnek nyilvánítja a házat, miközben nem ő az erre hivatott meghatározott hatóság. Különbséget tesz bérleti szerződéssel rendelkezők és megállapodási szerződéssel rendelkezők között, miközben – ahogy később a bíróság is kimondja – nem lehet ilyet tenni. Olyan, mintha az a pozíció, ahonnan az eljáró állami vállalat kommunikál – amit Mariann az állammal azonosít – egybeforrna a joggal. Az jogszerű, amit ez az intézmény mond. Ez az összefonódás talán

leginkább akkor érhető tetten, amikor Mariann jogászok segítségét kéri, akik ettől teljesen elzárkóznak, megijednek az állammal való konfrontációtól.

Amikor Mariann elkezd utánajárni a vonatkozó jogszabályoknak, megtöri az állami vállalat privilegizált helyzetét. Mariann nem csak a mindenki számára elérhető törvényeket és rendeleteket kutatja fel, de utánanéző olyan belső kórházi dokumentumoknak, utasításoknak is, amelyek korlátozottan elérhetők. Ezen ismeret, tudás birtokában magabiztosabban mond ellent a kilakoltatási akaratnak, jogi tudással harcol a saját érdekeiért. Két jogi eljárás is érdekes ebből a szempontból, a kettőnek más lesz a kimenetele. Az egyik a ház életveszélyessé nyilvánítása, a másik pedig a kilakoltatási per. Ahogy az élettörténet elemzésben is említésre kerül, az egész konfliktus azzal indul, hogy a tulajdonosi jogokat gyakorló állami vállalkozás életveszélyessé nyilvánítja a házat. Sok lakó ekkor el is hagyja a lakását. Mariann viszont, ahogy elkezd utánajárni a jogszabályoknak, rájön, hogy ezt ez az intézmény nem teheti meg. Tehát a hatalmi szereplő nem csak, hogy helyzeténél fogva erősebb, hanem ki is használja a helyzeti előnyét, joggal és jogintézményekkel fenyeget, összehasonlíthatatlanul nagyobb erőforrásokat mozgósít, mint amit Mariann el tudna érni, mindezt – Mariann elbeszélése alapján – teljesen visszaélészerűen teszi. A joggal szemben támasztott formalitás látszólagos, az eljáró hatalmi szereplő pozíciója az, ami mindent meghatároz az élettörténeti elbeszélő megélésében. A per során viszont pont az ellenkezője történik. Mariann a megszerzett jogi tudását felhasználva, egy jogvédő szervezet külső segítségével, magát védve nyer a Magyar Állammal szemben, a bíróság neki ad igazat. Ahogy Mariann fogalmaz: „akkor sem, hogyha a magyar állam, akkor sem tehetik ezt meg velünk.”

Az egyén mozgástere; ellenállás

Foucault szerint ahol hatalom van, ott ellenállás is van, a dinamikus hatalmi elképzelés velejárója ez az ellentétpár. Ahogy az elméleti részben kifejtésre került, ez a gondolat maga megtermékenyítő hatással volt egyes ellenállási elméletekre, így James C. Scottra, aki úgy véli, hogy hatalmi aszimmetria esetén az ellenállás hétköznapi formája válik, válhat meghatározóvá (Scott 1985). Így Scott Foucault-hoz hasonlóan arra a megállapításra jut, hogy a hatalom-ellenállás kettősége a mindennapi gyakorlatok része. Susan Silbey bizonyos tényezők fennállása esetén úgy gondolja, hogy kiszűrhetők interjúkból ellenállási narratívák. Ezek, hogy az egyén felismeri-e a hatalmi dinamikát egy konfliktushelyzet mögött, képes-e azzal szemben definiálni magát. A másik, hogy az egyén tudatában van-e a lehetőségeinek, észlel-e kibúvási, elkerülési vagy más szembeszegülési lehetőséget. A harmadik, hogy a helyzetében azonosít-e igazságtalanságot vagy tisztességtelenséget és végül, hogy van-e olyan cselekvési lehetőség, ami a hatalom számára felismerhetetlen, de az egyén számára kedvező (Silbey 2003).

Az aszimmetrikus hatalmi viszony fennállása első ránézésre is egyértelmű, és ezzel Mariann is tisztában van. A kilakoltatás pedig önmagában is igazságtalan, de Mariann ezt nem egy társadalmi-igazságossági narratívában értelmezi, hanem saját életére vonatkoztatva egy rendkívül bensőséges élménnyé válik. Magát az interjút is úgy kezdi, hogy „*ebbe a lakásba születtem*”, gyakorlatilag ez az otthona, a családi ház, amihez sokkal komplexebben viszonyul, mint pusztán egy tárgyi eszközhöz. Az interjú visszatérő eleme, hogy

már a szülei kapták a lakást, hogy évtizedek óta ott él a család, valamint az is, hogy szülei a kórházi munkájuk alapján kapták a lakást, és ő jelenleg is ott dolgozik. „[É]nnekem idén lesz húsz éve, hogy ugyanott dolgozom, tehát nem igazán értem ezt az egészet, de hát reméljük, reméljük, hogy hogy ő hogy az igazság fog kiderülni.” Ezzel mintha megpróbálná megalapozni a lakáshoz való jogát, így próbálja elmesélni azt az igazságtalanságot, ami őt éri. Az igazságtalanság másik eleme, hogy ő végig tisztességesen próbál eljárni, minden szabályt betart és nincs elmaradása.

Emellett pedig nem is hajol meg a hatalom törekvése előtt, nem költözik ki a lakásból, hanem ellenáll. Megszerzi azt a tudást, amire szüksége van, utánajár a pontos jogi helyzetnek, és ezt használva, magát képviselve pert nyer az állammal szemben, megvédi a lakhatását. Tudatosan alakít ki stratégiát, érvényesíti az akaratát a hatalommal szemben, miközben végig tisztában van azzal, hogy mi a tét és ki az ellenfél a konfliktusban.

Összegzés

A narratív élettörténeti elbeszélő elmondásában a hatalom a jogon keresztül egy konfliktusponton át meghatározza mindennapjait. Túlterjeszkedik magán a konfliktusos kérdésen, a jog több szempontból sem marad formális-rationális, lefedi élete minden egyes aspektusát. Mariann elbeszélésében egy nagyon is aktív, dinamikus hatalom rajzolódik ki, ami hol fenyeget, hol hallgat, de minden esetben fegyelmez. A jog egy eszköz, ami Mariann narratívájában sok esetben a hatalom érdekei mentén alakul.

Mindez jogi diskurzusokban érhető tetten, leginkább a lakáselhagyással kapcsolatos levelezésekben, melyek egyoldalúak maradnak a per kezdetéig, mivel az állami vállalat Mariann egy megkeresésére sem reagál. Úgy gondolom, hogy a hatalom ilyenfajta működése miatt válik Mariann tevékenysége ellenállássá. Mivel az elbeszélés alapján az állam nem kompromisszumkész, meg sem hallgatja Mariannt, így a hatalmi fellépéssel nem együtt mozgó bármely cselekedet a hatalommal való szembeszegülést, ellenállást is jelent. Bár Mariann kiszolgáltatott helyzetben van, de kitartó és képes értelmezni a rá vonatkozó jogszabályokat, ami ilyen harcokban valószínűleg kivételes. Az interjúból látszik, mekkora erőforrások mozgósítására van szükség egy ilyen aszimmetrikus jogi-hatalmi konfliktus esetén. A jog hatalmi eszközeként történő értelmezése rámutat arra, hogy a hatalom, a jogi-hatalmi konfliktus hogyan konstruálódik a társadalom periferiáján. Az pedig, hogy a legelesettebbek életében a jog-hatalom párosa hogyan jelenik meg, túlmutathat önmagán és képet adhat a demokráciáról, a jogállamról is.

Hivatkozott irodalom

- Aladits Beáta (2012): Mit jelent az „érdemesség”? Az előzetes mentesítések bírósági gyakorlatának empirikus vizsgálata. *Debreceni Jogi Műhely* 9(2): 119. DOI: <https://doi.org/10.24169/DJM/2012/2/1>
- Ámon Katalin (2019): Struggles for Recognition and Redistributive Policies: A Polanyian Analysis of Postcrisis Housing Policies in Europe's Periphery. *Intersections. East European Journal of Society and Politics* 6(1): 115–138. DOI: <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v6i1.535>

- Augustyniak, Hanna, Csizmadya Adrienne, Hegedűs József, Jacek Łaszek, Krzysztof Olszewski és Somogyi Eszter (2019): Posztzocialista lakásrendszerek Magyarországon és Lengyelországban. *Közgazdasági Szemle* (66): 980–1004. DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2019.9.980>
- Czirfusz Márton és Pósfai Zsuzsanna (2015): Kritikus ponton? Önkormányzati lakásgazdálkodás a gazdasági világválság után. *Területi Statisztika* 55(5): 484–504.
- Czirfusz Márton, Horváth Vera, Jelinek Csaba, Pósfai Zsuzsanna és Szabó Linda (2015): Gentrification and Rescaling Urban Governance in Budapest–Józsefváros. *Intersections. East European Journal of Society and Politics* 1(4): 55–77.
- Delgado, Richard (1989): Storytelling for Oppositionists and Others: A Plea for Narrative. *Michigan Law Review* 87(8): 2411–2441.
- della Porta, Donatella és Mario Diani (2006): *Social Movement. An Introduction*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Douglas, Mary (1986): *How Institutions Think?* New York: Syracuse University Press.
- Ehrlich, Eugen (1977): A jogszociológia megalapozása. In *Modern polgári jogelméleti tanulmányok*. Varga Csaba (szerk.). Budapest: MTA Állam és Jogtudományi Intézet Kiadványa, 64–80.
- Ewick, Patricia és Susan Silbey (2003): Narrating Social Structure: Stories of Resistance of Legal Authority. *American Journal of Sociology* 108(6): 1328–1372. DOI: <https://doi.org/10.1086/378035>
- Farkas E. János és Szabó Márta (1995): Privatizáció és szociális lakásgazdálkodás. *Statisztikai Szemle* 73(12): 999–1014.
- Fassin, Didier (2005): Compassion and Repression: The Moral Economy of Immigration Policies in France. *Cultural Anthropology* 20(3): 362–387.
- Fleck Zoltán (2017): Kor és korszellem In *A jogtudat narratív elemzése*. Fleck Zoltán, Kiss Valéria, Tóth Fruzsina, Neumann László, Kenéz Anikó és Bajnok Dávid (szerk.). Budapest: Eötvös Kiadó, 7–45.
- Foucault, Michel (1990): *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- Foucault, Michel (1998a [1978]): A diskurzus rendje. In *A fantasztikus könyvtár. Válogatott tanulmányok előadások és interjúk*. Romhányi Török Gábor (szerk.). Budapest: Pallas Stúdió – Attraktor Kft., 50–75.
- Foucault, Michel (1998b): A „kormányozhatóság”. In *A fantasztikus könyvtár. Válogatott tanulmányok előadások és interjúk*. Romhányi Török Gábor (szerk.). Budapest: Pallas Stúdió – Attraktor Kft., 106–123.
- Foucault, Michel (1999): A szexualitás története I. – A tudás akarása. Budapest: Atlantisz.
- Foucault, Michel (2000 [1976]): A hatalom mikrofizikája. In *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Sutyák Tibor (szerk.). Debrecen: Latin Betűk, 307–330.
- Foucault, Michel (2004): *A bolondság története*. Budapest: Osiris.
- Fraser, Nancy (2013): Between Marketization and Social Protection: Resolving the Feminist Ambivalence. In *Futures of Feminism: From State Managed Capitalism to Neoliberal Crisis*. Nancy Fraser (szerk.). London and New York: Verso, 227–241.
- Habermas, Jürgen (1994): Legitimációs problémák a modern államban. In *Válogatott tanulmányok*. Jürgen Habermas (szerk.). Budapest: Atlantisz, 183–222.
- Hunt, Alan (1992): Foucault's Expulsion of Law. Toward a Retrieval. *Law & Social Inquiry* 17(1): 1–38.
- Hunt, Alan (1996): Governing the City: Liberalism and Early Modern Modes of Governance. In *Foucault and Political reason. Liberalism, neoliberalism and rationalities of government*. Andrew Barry, Thomas Osborne és Nikolas Rose (szerk.). London: Routledge, 167–188.
- Kennedy, Duncan: (1996): Tartalom és forma a magánjogi ítélkezésben. In *Mai angolamerikai jogelméleti törekvések*. Szabadfalvi József (szerk.). Miskolc: Bíbor, 75–101.
- Kiss Valéria (2017): A kutatás módszertana. In *A jogtudat narratív elemzése*. Fleck Zoltán, Kiss Valéria, Tóth Fruzsina, Neumann László, Kenéz Anikó és Bajnok Dávid (szerk.). Budapest: Eötvös Kiadó, 109–137.
- Kiss Valéria (2020): Kritikai elméletek. In *Empirikus jogi kutatások*. Jakab András és Sebők, Miklós (szerk.). Budapest: Osiris – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 233–254. DOI: <https://doi.org/10.51783/ajt.2021.1.07>
- Kiss Valéria és Tóth Fruzsina (2021): A megismerés lehetséges módszerei az alávett csoportok joghoz való viszonyának kutatása során. *Állam és Jogtudományi Folyóirat* 62(3): 43–73. DOI: <https://doi.org/10.51783/ajt.2021.3.03>
- Központi Statisztikai Hivatal: Mikrocenzus 2016. 2. A népesség és a lakásállomány jellemzői. Interneten: https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mikrocenzus2016/mikrocenzus_2016_2.pdf (letöltve: 2023. október 21.).
- Memmi, Dominique (2003): Governing through Speech: The New State Administration of Bodies. *Social Research* 70(2): 645–658.
- Memmi, Dominique (2012): Egy érzékeny terület igazgatása. Ésszerű magatartás és test általi felügyelet a születés és halál kapcsán. *Replika* (79): 77–89.

- Pászka Imre (2007): A narratív történetformák In *Narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából*. Pászka Imre (szerk.). Szeged: Belvedere, 162–271.
- Polányi Károly (2004): *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Budapest: Napvilág.
- Ricoeur, Paul (1999): *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest: Osiris.
- Rosenthal, Gabriele (1993): Reconsruction of Life Stories. *The Narrative Studies of Lives*. 1993(1): 59–91.
- Scott, James C. (1985): *The Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven: Yale University Press.
- Scott, James C. (1996): Az ellenállás hétköznapi formái. *Replika* (23–24): 109–139.
- Sik Domanos (2009): A kommunikatív ész kritikája – Kommunikatív cselekvés és személyes identitás. *Szociológia Szemle* 19(3): 41–59.
- Szigeti Péter (2005): A hatalom filozófusa – az államról. *Eszmélet* (68): 143–154. Interneten: http://www.eszmelet.hu/szigeti_peter-a-hatalom-filozofusa-az-allamrol/ (letöltve: 2023. október 21.)
- Szikra Dorottya (2018): Távolodás ez európai szociális modelltől – a szegénység társadalompolitikája. *Magyar Tudomány* 179(6): 858–871. DOI: <https://doi.org/10.1556/2065.179.2018.6.14>
- Takács Erzsébet (2012): „Individuumszociológiák”. Modernitás megközelítések a francia szociológiában. *Replika* (79): 7–21.
- Teubner, Günther (1998): Juridification: Concepts, Aspects, Limits, Solutions. In *A Reader on Regulation*. Robert Baldwin, Colin Scott és Christopher Hood (szerk.). Oxford: Oxford University Press, 389–442.
- Tilly, Charles (1996): Alávetés, ellenzegülés, behódolás... diskurzus. *Replika* (23–24): 131–139.
- Tilly, Charles (2004): *Social Movements, 1768–2004*. London: Paradigm Publishers.
- Tóth Fruzsina Rozina (2022): Gyengék lázadása. Lakhatási szegénységben élők ellenállási jogi és nem jogi stratégiai aszimmetrikus hatalmi konfliktus esetében. Doktori disszertáció. DOI: <https://doi.org/10.15476/ELTE.2022.074>
- Tóth Fruzsina Rozina és Molnár Noémi (2019): Lakásrendeletek és lakhatás. In *Büntető önkormányzatok. Fővárosi körkép a szabályozó hatalom természetéről*. Szatmári Andrea és Tóth Fruzsina (szerk.). Budapest: Utcajogász Egyesület, 12–32.
- Vajda Júlia és Kovács Éva (2002): Élettörténetkutatás a szociológiában. Identitás és narratíva. In *Forrásvidékek. Tanulmányok Némedi Dénes 60. születésnapjára*. Felkai Gábor, Molnár Attila Károly és Pál Eszter (szerk.). Budapest: Új Mandátum, 352–366.
- Vajda Júlia (2006): A terápiás hatás mint melléktermék. *Thalassa* 17(1): 123–136.
- Vajda Júlia (2021): *Ott, akkor Túléléstörténetek a soábol*. Budapest: Múlt és Jövő.
- Wacks, Raymond (2006) *Philosophy of Law. A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/actrade/9780192806918.001.0001>
- Weber, Max (1987): Szociológiai alapfogalmak. In *Gazdaság és társadalom 1. A megértő szociológia alapvonalai*. Budapest: KJK, 37–81.
- Weber, Max (1995): A jog formális és materiális vonásai. In *Gazdaság és Társadalom 2/2. A megértő szociológia alapvonalai*. Budapest: KJK, 130–150.
- Webley, Lisa (2020): The Why and How to of Conducting a SocioLegal Empirical Research Project. In *Routledge Handbook of Socio-Legal Theory and Methods*. Naomi Creutzfeldt, Marc Mason és Kirsten McConnachie (szerk.). Oxford: Routledge, 58–69. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429952814>

Tóth Fruzsina Rozina

ELTE, Állam- és Jogtudományi Kar, Jog- és Társadalomelméleti Tanszék, adjunktus